Türk Kültürü

YIL 63 YENİ SERİ CİLT XVIII SAYI 1

2025/1

Ankara <Bahar> 2025

Türk Kültürü

ISSN: 1300-3372

Kuruluş Tarihi: Kasım 1962

Yıl 63, Yeni Seri CiltXVIII, Sayı 1

Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Adına Sahibi
Prof. Dr. Ahmet Bican ERCİLASUN

Editör / Editor
Prof. Dr. Ferruh AĞCA

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü
Prof. Dr. İbrahim DİLEK

İngilizce Dil Editörü / Editor of the English Text
Arş. Gör. Buket Nur KIRMIZIGÜL ŞİMŞEK

Yazı İşleri / Secretarial Work
Dr. Arzu ARICAN • Dr. Selin BAYRAK • Arş. Gör. Ezgi ÇAPAN • Öğr. Gör. Hakan GÜLER •

Yayın Kurulu Üyeleri / Members of Editorial Board
Prof. Dr. Mehmet AÇA [Marmara Üniversitesi] • Prof.Dr. Ferruh AĞCA [Eskişehir Osmangazi Üniversitesi] • Prof. Dr. Ts. BATTULGA [MUIS, MOĞOLİSTAN] • Prof. Dr. Bülent BAYRAM [Kırklareli Üniversitesi] • Prof. Dr. Hayati BEŞİRLİ [Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi] • Prof. Dr. Yakup ÇELİK [Yıldız Teknik Üniversitesi] • Prof. Dr. İsmet ÇETİN [Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi] • Dr. Ankbayar DANUU [MUIS, MOĞOLİSTAN] • Prof. Dr. İbrahim DİLEK [Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi] • Prof. Dr. Oğuzhan DURMUŞ [Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi] • Prof. Dr. Nikolay İvanoviç EGOROV [ÇUVAŞİSTAN-RUSYA] •Prof. Dr. Ahmet Bican ERCİLASUN [Gazi Üniversitesi] • Prof. Dr. Feyzi ERSOY • Prof. Dr. Bülent GÜL [Eskişehir Osmangazi Üniversitesi] • Prof. Dr. M. Fatih KİRİŞÇİOĞLU [Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi] • Prof. Dr. Yunus KOÇ [Hacettepe Üniversitesi] • Prof. Dr. Kâzım Yaşar KOPRAMAN [Gazi Üniversitesi] • Prof. Dr. İsa ÖZKAN [Gazi Üniversitesi] • Prof. Dr. Bahaeddin YEDİYILDIZ [Hacettepe Üniversitesi]

Bilim Kurulu / Scientific Board
Prof. Dr. Mehmet AÇA • Dr. Öğr. Üyesi Esin AĞCA • Prof. Dr. Ferruh AĞCA • Prof. Dr. İsmail AKA • Prof. Dr. Metin AKAR • Doç.Dr. Hakan AKCA • Prof. Dr. Yavuz AKPINAR • Prof. Dr. Mustafa ARGUNŞAH • Prof. Dr. Erhan AYDIN • Doç. Dr. Kenan AZILI • Prof. Dr. Tuncer BAYKARA • Prof. Dr. Bülent BAYRAM • Prof. Dr. Hayati BEŞİRLİ • Prof. Dr. Süleyman H. BOLAY • Doç. Dr. Emrah BOZOK • Dr. Öğr. Üyesi Mikail CENGİZ • Prof. Dr. Yakup ÇELİK • Prof. Dr. İsmet ÇETİN • Prof.Dr. Mehmet ÇERİBAŞ • Doç. Dr. Kemalettin DENİZ • Prof. Dr. İbrahim DİLEK • Prof. Dr. Şaban DOĞAN • Prof. Dr. Oğuzhan DURMUŞ • Prof. Dr. İnci ENGİNÜN • Prof. Dr. Ahmet Bican ERCİLASUN • Prof. Dr. Bilge ERCİLASUN • Prof. Dr. Feyzi ERSOY • Doç. Dr. Genç Osman GEÇER• Prof. Dr. Reşat GENÇ • Prof. Dr. Önder GÖÇGÜN • Doç. Dr. Faruk GÖKÇE • Prof. Dr. Bülent GÜL • Prof. Dr. Umay TÜRKEŞ GÜNAY • Prof. Dr. Abdurrahman GÜZEL • Prof. Dr. Yusuf HALAÇOĞLU • Prof. Dr. Osman HORATA • Prof. Dr. Mustafa İSEN • Prof. Dr. Zeki KAYMAZ • Prof. Dr. Zeynep KERMAN • Doç.Dr. Gülsüm KİLLİ-YILMAZ • Prof. Dr. M. Fatih KİRİŞÇİOĞLU • Prof. Dr. Yunus KOÇ • Prof. Dr. Kâzım Yaşar KOPRAMAN • Prof. Dr. Cemal KURNAZ • Prof. Dr. Erdoğan MERÇİL • Prof. Dr. Özcan MERT • Prof. Dr. Emine Gürsoy NASKALİ • Prof. Dr. Ahmet Yaşar OCAK • Doç. Dr. Serdar ODACI • Dr. Öğr. Üyesi Esra BİLGE • Prof. Dr. Mustafa ÖNER • Prof. Dr. Mehmet ÖZ • Prof. Dr. Fatma ÖZKAN • Prof. Dr. İsa ÖZKAN • Prof. Dr. Saim SAKAOĞLU • Prof. Dr. Fatih SAKALLI • Prof. Dr. Osman Fikri SERTKAYA • Prof. Dr. Nezir TEMUR • Prof. Dr. Vahit TÜRK • Prof. Dr. Fikret TÜRKMEN • Prof. Dr. Bahaeddin YEDİYILDIZ • Prof. Dr. Emine YILMAZ

Eurasian Scientific Journal Index (ESJI), Directory of Research Journals Indexing (DRJI), idealonline, Modern Language Association (MLA) tarafından taranmaktadır.

Türk Kültürü, uluslararası hakemli süreli yayındır. Türk Kültürü'nde yayımlanan makalelerin tamamı veya bir kısmı yayımcının yazılı izni olmadan herhangi bir yolla çoğaltılamaz. Yazıların fikri sorumluluğu ve imlâ tercihi yazarlarına aittir.

İletişim Adresi / Information Adress
Bahçelievler, Aşkabat Caddesi, 69.sokak, No.38 06490 Ankara / TÜRKİYE **Tel:** (00 90 312) 2133100 **Belgegeçer:** (00 90 312) 2134135 Genel ağ: http://www.turkkulturu.org.tr / E-posta: tkaedernegi@gmail.com

Türk Kültürü 2025/1 Etkileşim Basım Yay. Tan. Ltd. Şti. Basımevi'nde (Devrez Sok. No. 1 Altındağ /ANKARA Tel: 3843136, Sorumlu Müdür: Yusuf AVAN) basılmıştır.

Ankara <Bahar> 2025

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

YAZILAR / ARTICLES

Araştırma Makaleleri / Research Articles

DAĞLIK ALTAY'DAN YABOGAN YAZITI (A 84) ÜZERİNDE YENİ OKUMA VE ANLAMLANDIRMALAR
New Reading and Interpretations on Yobogan Inscription (A84) from Mountains Altai
Erhan AYDIN
1-20

İPEK YOLU'NUN OLUŞUMU VE GELİŞİMİ: YÜE-CHİ VE HUNLAR
The Formation and Development of the Silk Road: Yuezhi and the Huns
Purevsuren DELGERJARGAL
21-32

KARAĞAN NAHİYESİ TÜRKMEN HALK KÜLTÜRÜNDE MEMORATLAR
Memorats In The Folk Culture Of The Turkmen Of Jalawlaa Destarıce
Necdet Yaşar BAYATLI
33-46

EVLİYA ÇELEBİ SEYAHATNAMESİNDEN ÖRNEKLERLE ARGONUN CİNSEL ALANI VE KABA DİL/SÖVGÜ İLİŞKİSİ ÜZERİNE
On The Sexual Field Of Slang And The Relationship Between Billingsgate/Expletive With Examples From Evliya Çelebi's Seyahatname
Nurşin SUNAR
47-58

Çeviri / Translation

TÜRK DİLLERİNDE MEKÂNIN İŞLEVSEL ALANI
Yeliz TEKİN
59-66

DAĞLIK ALTAY'DAN YABOGAN YAZITI (A 84) ÜZERİNDE YENİ OKUMA VE ANLAMLANDIRMALAR

Erhan AYDIN*

Öz: *Türk Runik harfli yazıtlar hakkında yapılmış çalışmalar artık binlerle ifade edilmektedir. Bir yandan yeni yazıtlar okunup anlamlandırılırken öte yandan önceki yazıtlarla ilgili yeni okuma ve anlamlandırma çalışmaları yapılmaktadır. Bugün sayısı altı yüze yaklaşmış Eski Türkçe yazıtlar hakkındaki çalışmaların gün geçtikçe artmasının nedenlerinden biri, yazıtların sayısının artmasıyla söz varlığının da buna paralel olarak artması gösterilebilir. Bir başka nedeni de yeni teknolojilerle birlikte, yazıtın yüksek çözünürlüklü fotoğrafları sayesinde harflerin daha açık seçik tespit edilebilmesidir.*

Türk Runik harfli Eski Türkçe yazıtların önemli bir bölümü Rusya Federasyonu'na bağlı Dağlık Altay Cumhuriyetinde bulunmaktadır. Bu yazıtlar hakkında yapılan çalışmalar, öteki bölge yazıtlarına göre daha azdır. Bu durumun önemli nedenlerinden biri, bölgede araştırma yapmanın zorluğu ve araştırmacıların elinde yeteri kadar fotoğraf, çizim gibi görsel materyalin bulunmaması idi. Ancak L. N. Tıbıkova, I. A. Nevskaya ve Marcel Erdal'ın 2012 yılında yayımladığı katalog ve öncesinde tüm görsel malzemenin, projenin internet sayfasında araştırmacıların hizmetine sunulması sayesinde Dağlık Altay Cumhuriyeti yazıtları hakkında da nitelikli çalışmalar yapılmasına vesile oldu. Bu makalede; Dağlık Altay Cumhuriyeti yazıtlarından 84 numara ile bilinen Yabogan Yazıtı hakkında yeni okuma ve anlamlandırmalar dikkatlere sunuldu. Öncelikle yazıtla ilgili yayınlardan elde edilen okuma ve anlamlandırmalara; ardından makale sahibinin okuma ve anlamlandırması ve nihayetinde de okunan kelime ve yapılarla ilgili açıklamalara yer verildi. Yazıtın çok satırlı yazıtlar arasında sayılması dolayısıyla, yazıtın neredeyse tümünde atlar ve bozkırın at kültürü çerçevesinde Eski Türk Dünyasının gündelik hayatı ile ilgili yeni bilgilere ulaşıldığından söz edildi.

Anahtar kelimeler: *Eski Türk Yazıtları, Türk Runik, Dağlık Altay Yazıtları, Yabogan Yazıtı.*

New Reading and Interpretations on Yobogan Inscription (A84) from Mountains Altai

Abstract: *The number of studies on Turkic Runic inscriptions is now in the thousands. On the one hand, new inscriptions are being read and interpreted, and on the other hand, new reading and interpretation studies are being carried out on previous inscriptions. One of the reasons for the increasing number of studies on Old Turkic inscriptions, which today number nearly six hundred, is that as the number of inscriptions increases, the vocabulary increases in parallel. Another*

*Prof. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü Öğretim Üyesi, İzmir / Türkiye. E-posta: erhan.aydin@deu.edu.tr / ORCID: 0000-0003-4795-7320.

Türk Kültürü: YIL / YEAR 2025, CİLT / VOLUME 18, SAYI / ISSUE 1, S / P. 1-20

Araştırma Makaleleri / Research Articles

Makale Geliş Tarihi:10.04.2025 - Makale Kabul Tarihi:15.05.2025

reason is that with new technologies, high-resolution photographs of the inscription make it possible to identify the letters more clearly.
A significant part of the Old Turkic inscriptions with Turkic Runic script are located in the Mountainous Altai Republic of the Russian Federation. The studies on these inscriptions are fewer than the other inscriptions of the region. One of the important reasons for this is the difficulty of conducting research in the region. In addition, the researchers did not have enough visual materials such as photographs and drawings. However, the catalog published by L. N. Tıbıkova, I. A. Nevskaya and Marcel Erdal in 2012 and the availability of all visual material on the project's website before that led to the publication of high-quality studies on the inscriptions of the Mountainous Altai Republic. In this article; new readings and interpretations of the Yabogan Inscription, known under the number 84 among the inscriptions of the Mountainous Altai Republic, are presented. Firstly, readings and interpretations obtained from publications on the inscription, then the reading and interpretation of the author of this article, and finally explanations about the words and structures read. Since the inscription is one of the multi-line inscriptions, it was mentioned that new information about the daily life of the Ancient Turkic World within the framework of horses and the horse culture of the steppe was found in almost all of the inscription.
Keywords: *Old Turkic Inscriptions, Turkic Runic, Inscriptions of the Mountainous Altai Republic, Yabogan Inscriptions.*

Giriş

Orta ve İç Asya'nın farklı bölgelerinde bulunan Türk Runik harfli eski Türk yazıtları hakkında, harflerin çözüldüğü 1893 yılından bugüne kadar binlerce çalışma yapıldı. Bu çalışmaların bir bölümü yeni bulunan yazıtların okunması ve anlamlandırılması hakkında iken bir bölümü ise önceki yazıtların ya yeniden okunup anlamlandırılması ya da okunamamış yerlerinin okunup anlamlandırılması ile ilgilidir. Bu nedenledir ki özellikle son yıllarda Eski Türk yazıtları ile ilgili birçok yayın yapılmıştır. Ayrıca, teknolojik gelişmelere bağlı olarak yeni ve çözünürlüğü yüksek fotoğraflar, harflerin seçiminde büyük rol oynayan gölgelendirme ya da yazıtı daha açık seçik bir hâle getirmeye yarayan resim programları, yazıtlarla ilgili çalışmaların artmasının önemli bir nedeni olarak gösterilebilir.

Rusya Federasyonu'nun Dağlık Altay Cumhuriyeti sınırları içerisinde bulunan ve Dağlık Altay Yazıtları adıyla bilinen yazıtlar üzerinde, başta Moğolistan olmak üzere öteki bölge yazıtlarına göre daha az çalışma yapılmıştır. Bunun en önemli nedenlerinden biri, bölgeye ulaşımın zorluğu ile yazıtlarla ilgili görsel malzemenin azlığıdır. Ancak L. N. Tıbıkova, İ. A. Nevskaya ve Marcel Erdal'ın 2012 yılında yayımladığı Dağlık Altay Yazıtları Kataloğu ve bu katalogdaki görsel malzemenin tümünün internet ortamına aktarılması sayesinde bu bölge yazıtları hakkında da yeni okuma ve anlamlandırma imkânları doğmuş oldu. Anılan katalogdan başka, 2013 yılında D. D. Vasilyev

ve 2015 yılında K. Konkobayev vd.'nin yayınları da bu bölge yazıtları ile ilgili belli başlı çalışmalar arasında sayılabilir.

Dağlık Altay yazıtlarının büyük bir bölümü Karakol vadisinde Onguday ilçesi, Bar-Burgazı ırmağı ve Töbeler kasabası civarında ve Mendur-Sokkon ve Yabogan kasabalarında yer alır. Esasen hem kayaüstü tasvirler hem de yazılı metin bakımından Onguday yakınlarındaki Yalbak-Taş kayalığını anmak gerekir. Yine Karakol vadisinde, Onguday kasabası yakınlarında Biçiktu-Boom kayalığındaki yazılar da Dağlık Altay yazıtlarının önemli bir bölümünü oluşturur. Ancak bölgede yapılan yol çalışması nedeniyle bu yazıtların bir bölümünün yok olduğu bilinmektedir (Nevskaya 2011a: 11-12). Gerçekten de yazıtların büyük bir bölümünü Kalbak-Taş, Biçiktu-Boom ve Tuekta metinleri oluşturmaktadır. Ayrıca Yenisey yazıtlarında olduğu gibi mezar taşı şeklinde dikili taş ve benzeri anıtların az oluşu, bu coğrafya yazıtları üzerindeki inceleme ve çalışmaların azlığını açıklar niteliktedir.

Bu makalede Dağlık Altay Cumhuriyeti yazıtlarından 84 numaralı Yabogan hakkında yeni bir okuma ve anlamlandırma yapıldı. Yazıtla ilgili ilk yayın, katalog yazarlarına ait olup öncelikle yazıtla ilgili yayınlardan elde edilen okuma ve anlamlandırmalara; ardından bu satırların yazarının okuma ve anlamlandırması ve nihayetinde de okunan kelime ve yapılarla ilgili açıklamalara yer verildi. Yazıtın çok satırlı yazıtlar arasında sayılması dolayısıyla, yazıtın neredeyse tümünde atlar ve bozkırın at kültürü çerçevesinde Eski Türk Dünyasının gündelik hayatı ile ilgili yeni bilgilere ulaşıldığından söz edildi.

1. Yabogan Yazıtı (A 84)

2012 yılında L. N. Tıbıkova, I. A. Nevskaya ve Marcel Erdal'ın yürüttüğü Dağlık Altay Yazıtları Projesi kapsamında o güne kadar bilinen yazıtların transliterasyonu, transkripsiyonu ve Rusçaya aktarmasını içeren kataloga kadar esasen A 80 numarası ile bilinen, ancak bu katalogda 84 rakamı ile numaralandırılan Yabogan Yazıtı, 2004 yılında Yabogan köyünün sakinlerinden E. E. Şatin tarafından bulunur. Eldeki bilgiye göre, yazıtı 1927 yılında Şatin'in babası keşfeder; ardından oğluna yazıt hakkında bilgi verir; ancak sonra nerede bulduğunu unutur. Baba Şatin yazıtın alt bölümüne; yazıtı bulduğu tarihi (1927), kendi soyadını (Şatin), yazıtı bulduğu köyün adını (Erke) Kril harfleriyle kazır (Şirin User 2013: 457). Ancak buradaki Erke adı, köyün değil, Şatin'in adıdır (Nevskaya 2011a: 15). Daha sonra Erke Şatin'in oğlu yazıtın yerini keşfeder ve V. A. Koçeyev'e verir. 2009 yılında V. A. Koçeyev, L. N. Tıbıkova ve I. A. Nevskaya, taşı Gorno-Altaysk'taki A. V. Anohin Dağlık Altay Cumhuriyeti Ulusal Müzesine teslim eder (Tıbıkova vd. 2012: 140). Yazıt 57 cm. uzunluğunda ve 24 cm. genişliğinde olup yazıtta toplam altı satır bulunmaktadır (Nevskaya 2011a: 15). Yazıtın, harf ve satır sayısı ile metindeki düzenlilik bakımından Dağlık Altay'da bulunmuş en önemli metin olduğunu söylemek mümkündür.

Bu makalede Yabogan Yazıtı'nın özellikle okunamamış satırları başta olmak üzere yazıttaki tüm satırların transkripsiyonu ve bugünkü Türkçeye aktarımı ve kelimelerle ilgili notlar bölümü bulunmaktadır.

2. Yazıtla İlgili Önceki Okuma ve Anlamlandırmalar

Bu önemli yazıtla ilgili ilk bilgi, katalogda verilen bulunuş hikâyesi ile okuma, anlamlandırma, fotoğraf ve çizimlerdir. Katalog 2012 yılında yayımlanmış, ancak Yabogan gibi öteki Dağlık Altay yazıtları ile ilgili ilk okuma, değerlendirme ve görsel materyal http://www.altay.uni-frankfurt.de internet adresinde erişime açılmıştı. 15-16 Ağustos 2011 tarihinde Moğolistan'ın başkenti Ulanbator'da düzenlenen "Türk Kültürünün Gelişme Çağları: Başlangıç ve Yazıtlar Çağı Uluslararası Toplantı" başlıklı toplantının 15 Ağustos 2011 günü saat 16.40-17.00 saat aralığında sunduğu "Altay Bölgesi Yazıtlarından Yabogan I" bildirisinde Hatice Şirin User, Yabogan Yazıtı'nın anılan internet sayfasında okunamayan ya da eksik okunan yerlerin değerlendirmesini yaparak yazıtla ilgili yeni okuma ve anlamlandırmalar elde etmiş, ancak her nedense katalog 2012'de yayımlandıktan sonra ve başka çalışmalarda, yine eski okumalara yer verilmiştir. Şirin, toplantı bildirilerinin yayımının gecikmesi dolayısıyla çalışmasını yeniden gözden geçirmek suretiyle 2013 yılında *Bengü Beläk. Ahmet Bican Ercilasun Armağanı*'nda yayımlamıştır. Dolayısıyla Şirin User'in bildirisi, Ulanbator'daki toplantı bildirilerinin yayımlandığı Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten'in 61/1 (2013) sayısında yer almamıştır. Şirin'in sonradan kitap bölümü olarak yayımladığı bu okuma ve anlamlandırma, yazıtın bir bölümünün en doğru okuması olarak kabul edilmelidir. Ancak Şirin'in okuyamadığı satırlar bu makalede okunacak ve Yabogan Yazıtı ile ilgili bütüncül bir okuma ve anlamlandırma elde edilmiş olacaktır.

Aşağıdaki bölümde naşirlerin yazıtla ilgili okuma ve anlamlandırma önerileri yıl sırası ile bulunmakta olup okuma ve anlamlandırmalar olduğu gibi verilmiş, herhangi bir müdahalede bulunulmamıştır.

***Tıbıkova vd. 2011 (https://www.altay.uni-frankfurt.de/A84/A84_O.HTM):**

1) *y(ä)rd(ä)ki y(e)g (ä)r (a)d(a) (ä)g(i)r : t(ä)ŋr(i)d(ä)ki täglökt(ä)n …*

2a) *k(i)š(i) (e)ng(ä)y (ä)r(i)n(č) (e)l kü (a)y(a)lm(ï)š*

2b) *(a)y(a)rgu A (ä)r s(ä)ŋ(ü)n ...*

3) *k(a)t(ı)l(a) …. (ä)d(ä)r(i)ŋ(ä) kök (a)t, küm(ü)š (ä)d(ä)rl(i)g -a (a)t(ï)m* r^1 g^2 t^1 t^2*? U/z? č* s^2 r^2 l^2 g^2

4) *(ä)v t(ä)g (ä)v(i)ŋdä s(i)z(*i*)ŋ (e)š(*i*)ŋ : (ä)dgüti (ä)v(i)ŋ t(ä)r(i)l*

5) *(a)r(ï)s(a)r … (e)nč(g)ü*

1) на земле лучшего из людей несчастье пригибает : на небе …. быть ослепленным

2a) человек если спустится, государство охраняй, (будучи) почитаемым, прославленным // народом прославленный

2b) человек, которого должны почитать, восхвалять, генерал …….

3) присоединяясь … на твое седло … сивый конь, с серебряным седлом мой конь ….

4) как дом. В твоем доме твоя жена. Твой дом пусть будет хорошо наполнен (досл.: соберется) …

5) если будет очищать – покой (мир)…..

*** Nevskaya 2011a (s. 17)**

İ. A. Nevskaya'nın bu bildirisi, 29-30 Mayıs 2007 tarihleri arasında Eskişehir'de düzenlenen "Orta Asya'dan Anadolu'ya Alfabeler" başlıklı sempozyuma sunulmuş olup 2011 yılında bildiriler kitabında yayımlanmıştır. 2007 tarihli olması dolayısıyla ilk yayının bu olması gerektiği düşünülebilse de transkripsiyonun hemen önünde yukarıda anılan kataloğun internet sayfasına atıf yapıldığı için katalog yazarlarının okuması olarak değerlendirilebilir. Ancak anlamlandırma İngilizcedir. Bu arada, kataloğun internet sayfasının Rusça ve İngilizce iki dilli iken basılı hâlinin Rusça olduğunu da eklemek yararlı olacaktır.

1) *y(ä)rd(ä)ki y(e)g (ä)r d^1 g^2 r^2 A (ä)g(ä)r) : t(ä)ŋr(i)d(ä)ki täglökt(ä)n …*

2a) *k^2 š (e)ng(ä)y (ä)r(i)nč l^2 ^{Ü}k y(a)l(ï)m š ((a)lm(ï)š / (a)y(a)lm(ï)š)*

2b) *y^1 r^1 g^2 U A r^2 s^2 l^2 nč Ü*

3) *k^1 t^1 l^1 t^2 n^2 (k(a)t(ı)l(a) ….) (ä)d(ä)r(i)ŋ(ä) kök (a)t, küm(ü)š (ä)d(ä)rl(i)g -a (a)t(ï)m r^1 g^2 t^1 t^2? U/z? č s^2 r^2 l^2 g^2*

4) *(ä)v t(ä)g (ä)v(i)ŋdä s(i)z(i)ŋ (e)š(i)ŋ : (ä)dgüti y(a)ŋ t(ä)r(i)l*

5) *r^1 s^2 r^1 U nč Ü*

1) on the earth the best of men … on the heaven ….

2a) …. If he descends … he will be adored

2b) …….

3) joining … on your saddle … dark-grey horse, my horse with a silver saddle ….

4) like a house. In your house (there is) your wife. Well … let them come together …

5) …..

*** Nevskaya 2011b (s. 210).**

Nevskaya'nın bu makalesi 2011 yılında Rusça olarak yayımlanmış olup üstteki yazısı için "baskıda" ifadesi kullanılmış; aynı okuma ve anlamlandırmaya yer verilmiştir. Yukarıda da sözü edildiği üzere üstteki yazısı 2007 yılında bildiri olarak sunulduğu için daha öne alınmış; ayrıca Şirin User'in toplantı bildirisinden söz edilmediğine göre, daha önce yayımlanmış olduğuna hükmedilmiştir.

*** Şirin User 2011 / Şirin User 2013 (s. 458).**

Yukarıda da belirtildiği gibi, Şirin'in bildirisi yeniden gözden geçirilerek 2013 yılında kitap bölümü olarak yayımlanır. Dolayısıyla Şirin'in 2011'de sunduğu bildiri yayımlanmadığı için burada 2013 yılındaki yayını verildi.

1. *yird(ä)ki y(ä)gr(ä)n (a)dg(ı)r t(ä)ŋr(i)d(ä)ki t(ä)grük* (?)

2. *k(i)şn(ä)g(ä)y (ä)r(i)nç (e)l ök (a)y(a)lm(ı)ş y^{1}r^{1}g^{2}wAr^{2}s^{2}l^{2}nçẅ*

3. *(a)k (a)t alt(u)n (ä)d(ä)rl(i)g kök (a)t küm(ü)š (ä)d(ä)rl(i)g tor(u)g (a)t tuč (ä)d(ä)rl(i)g*

4. *b(i)t(i)g b(ä)ldä k(a)z(ı)ŋ (ä)şi)ŋ : (ä)dgüti b(i)l t(ä)r(i)l*

5) *r^{1}s^{2}r^{1} U nč Ü*

1. Yerdeki kestane donlu aygır! Gökteki yuvarlak (*veya* dönen) …

2. Kişneyecek kuşkusuz. Ülke de korunmuş….

3. Ak at altın eyerli! Gök at gümüş eyerli! Doru at tunç eyerli!

4. Bitig Bel'de eşinin, rahvan yürüyün! İyice idrak edin! Toplanın!

5….

*** Tıbıkova vd. 2012 (s. 140-141).**

1) *y(ä)rd(ä)ki y(e)g (ä)r (a)d(a) (ä)g(i)r // y(e)gr(e)n (a)dg(i)r: t(ä)ŋr(i)d(ä)ki täglökt(ä)n…*

2) *k(i)ş(i) (e)ng(ä)y (ä)r(i)n(ç) (e)l kü (a)y(a)lm(i)ş (a)y(a)rgu A (ä)r s(ä)ŋ(ü)n...*

3) *(a)k (a)t (a)lt(u)n (ä)d(ä)rl(i)g-a, kök (a)t küm(ü)ş (ä)d(ä)rl(i)g-a, tor(u)g (a)t tuç (ä)d(ä)rl(i)g*

4) *(ä)v t(ä)g (ä)v(i)ŋdä s(i)z(i)ŋ (e)ş(i)ŋ : (ä)dgüti (ä)v(i)ŋ t(ä)r(i)l*

5) *(a)r(i)s(a)r…(e)nç(g)ü*

1) на земле лучшего из людей несчастье пригибает // на земле коричневый жеребец: на небе ....

2) человек если спустится, государство охраняй, (будучи) почитаемым, прославленным // народом прославленный человек, которого должны почитать, восхвалять, генерал ……

3) белый конь с золотым седлом, сивый конь с серебряным седлом, чалый конь с медным седлом

4) как дом. В твоем доме твоя жена. Твой дом пусть будет хорошо наполнен (досл.: соберется) …

5) если будет очищать - покой (мир)…..

*** Ariz - Aydın 2014 (s. 317-318)**

1. *yerdäki yägrän adyır täŋridäki täglöktän*?

2a. *kišnägäy ärinč l²öky¹ almıš*?

2b. *y¹r¹g²U ärsäl? enč? ü*

3. *aq at alt²un² ädärlig ä kök at kümüš ädärlig ä t²orug² at t²uč ädärlig*

4. *bitig bitidi äsizim? šŋš? ädgüti yaŋ? teril*?

5. *är¹sär¹ unč ü*

1. يەر يۈزىدىكى تورۇق ئايغىر، كۆكتىكى (؟)

a2. كىشىنەيدۇ، ئەلۋەتتە. ئاپتۇ (؟)

b2. (؟)

3. ئاق ئات ئالتۇن ئېگەرلىك، بوز ئات كۈمۈش ئېگەرلىك، تورۇق ئات تۇچ ئېگەرلىك [بولىدۇ].

4. پۇتۇك پۇتتى، ئەپسۇس! (؟) تېخىمى ياخشى، (؟) يىغلا! (؟)

5. بولسا، مۇمكىن (؟)

*** Konkobayev vd. 2015 (s. 269-270).**

1. *y(e)rd(e)ki y(e)g (e)r(e)n (a)d(ı)g (e)r, t(e)ŋr(i)d(e)ki t(e)glük t(e)n (üni, özi bir)*

2. *k(e)ş (e)ng(e)y (e)r(e)n (e)lük (a)y(a)lm(ı)ş (a)kır (e)g(e)ş (e)rs(e)l (e)nçü*

3. *(a)k (a)t (a)lt(ı)n (e)d(e)rl(i)g, kök (a)t küm(ü)ş (e)d(e)rl(i)g, tor(u)g (a)t (a)rtuç (e)d(e)rl(i)g*

4. *(a)y t(e)g (e)ş(i)ŋ(i)z, (e)s(i)z(i)ŋ (e)ş(i)ŋ, (e)dgüti (a)y(a)ŋ, t(e)r(i)ŋ*

5. *(a)rs(a)ru (e)nçü*

1. (голоса, тела) хорошего мужа-воина, медведя-героя на земле, слепого тела на небе (едины).

2. "Герой/воин, собирающийся опустить (свой) колчан / (уходящий с должности) (при жизни) был (очень) уважаем. Дорогой Эгеш Эрсел Энчю."

3. "Белый конь с (под) золотым седлом, синий конь с (под) серебряным седлом, гнедой конь с (под) можжевеловым седлом."

4. Баша супруга (красивая) как луна, дорогая ваша супруга (осталась в етом мире). (Теперь вы их детей) хорошо оберегайте (и) соберите (их имущество).”

5. Арсару Энчю.

*** Mozioğlu 2015 (s. 338).**

Emine Mozioğlu, yayımlanmamış yüksek lisans tezinde Tıbıkova vd.’nin kataloğundaki okuma ve anlamlandırmaları verir, Rusça anlamlandırmaları Türkçeye çevirir ve yazıttaki kelimelerle ilgili açıklamalarda bulunur.

*** Mozioğlu 2016 (s. 305).**

Emine Mozioğlu’nun yüksek lisans tezinde katalogdan elde edilen transkripsiyon ve Rusça anlamlandırmanın Türkçesi kitap bölümü olarak yayımlanır. Netice itibarıyla hem tez hem de kitap bölümünde Tıbıkova vd.’nin kataloğundaki transkripsiyon ve anlamlandırma kullanılır.

*** Useev 2017 (s. 107).**

1. *y(e)rd(e)ki y(e)gr(e)n (a)dg(ı)r t(e)ŋr(i)d(e)ki t(e)glük t(e)n [üni, özi bir]*

2. *k(e)ş (e)ng(e)y (e)r (e)nlük (a)y(a)lm(ı)ş (a)kır (e)g(e)ş (e)rs(e)l (e)nçü*

3. *(a)k (a)t (a)lt(ı)n (e)d(e)rl(i)g kök (a)t küm(ü)ş (e)d(e)rl(i)g tor(u)g (a)t (a)rtuç (e)d(e)rl(i)g*

4. *(a)y t(e)g (e)ş(i)ŋ(i)z (e)s(i)z(i)ŋ (e)ş(i)ŋ (e)dgüti (a)y(a)ŋ t(e)r(i)ŋ*

5. *(a)rs(a)ru (e)nçü*

1. Yerdeki kestane donlu aygır ile gökteki kör vücudun [sesi ve canı birdir].

2. Sadağı düşecek Er Enlük (hayatta iken) saygı görmüştür. Değerli Egeş Ersel Ençü.

3. Beyaz at altın eyerli, mavi at gümüş eyerli, doru at ardıç eyerli.

4. Ay gibi (güzel) eşiniz, değerli eşiniz (bu dünyada kaldı). (Siz şimdi onun çocuklarını) iyice koruyun (ve mal-mülkünü) toplayın.

5. Arsaru Ençü.

*** Aydın 2021 (s. 194-195).**

1. *yėrdeki yegren adgır teŋrideki teglökten?*

2a. *kişnegey erinç löky almış?*

2b. *yrgU ersel? enç? ü*

3. *ak at altun ederlig e kök at kümüş ederlig e torug at tuç ederlig*

4. *bitig bitidi esizim şŋş? edgüti yaŋ? tėril?*

5. *erser unç ü*

1. Yeryüzündeki kestane rengi donlu aygır, gökteki ?

2a. Kişneyecek elbette. ?

2b. (?)

3. Ak at altın eyerli, boz at gümüş eyerli, doru at tunç eyerli (olur).

4. Yazıt kazıdı, ne yazık! (?) daha iyi (?) toplan!(?)

5. ise mümkün(?).

*** Useev 2022**

1. *y(e)rd(e)ki y(e)gr(e)n (a)dg(ı)r t(e)ŋr(i)d(e)ki t(e)glük t(e)n [üni, özi bir]*

2. *k(e)ş (e)ng(e)y (e)r (e)nlük (a)y(a)lm(ı)ş (a)kır (e)g(e)ş (e)rs(e)l (e)nçü*

3. *(a)k (a)t (a)lt(ı)n (e)d(e)rl(i)g kök (a)t küm(ü)ş (e)d(e)rl(i)g tor(u)g (a)t (a)rtuç (e)d(e)rl(i)g*

4. *(a)y t(e)g (e)ş(i)ŋ(i)z (e)s(i)z(i)ŋ (e)ş(i)ŋ (e)dgüti (a)y(a)ŋ t(e)r(i)ŋ*

5. *(a)rs(a)ru (e)nçü*

1. Yerdeki kestane donlu aygır ile gökteki kör vücudun (vefat edenin) [sesi ve canı birdir].

2. Sadağı düşecek Er Enlük (hayatta iken) saygı görmüştür. Değerli Egeş ErselEnçü.

3. Beyaz at altın eyerli, mavi at gümüş eyerli, doru at ardıç eyerli.

4. Ay gibi (güzel) eşiniz, değerli eşiniz (bu dünyada kaldı). (Siz şimdi onun çocuklarını) iyice koruyun (ve mal-mülkünü) toplayın.

5. ArsaruEnçü.

3. Yeni Bir Okuma ve Anlamlandırma

Makalenin giriş ve ilk bölümünde de değinildiği üzere katalog yazarları, Şirin User'in okuma ve anlamlandırma önerisinden sonra kataloğun basılı hâlinde yazıtın 2. satırın başı ile 3. satırdaki düzeltmeleri yapmıştır. Özellikle 3. satırın başka yazıtlarda da bulunması, Şirin'in önerisinin isabetli olduğuna önemli bir kanıt olarak değerlendirilmektedir. Bu nedenle, bu satırların yazarı 3. satırda Şirin'e aynen katılmakta; 1. satırın sonu ile 2a. satırını farklı değerlendirmektedir. Ayrıca 2b. satırı ile 4. satırın tümü okunmuş olmaktadır. Bu bölümde, önceki naşirlerin yanlış harf teşhisinden kaynaklanan zorlama ve metnin tümüyle ilgisi bulunmayan okuma ve anlamlandırmaların tartışması yapılmayacaktır. Bu satırların yazarı, makalenin sonunda çizim ve fotoğraflara yer vereceği için transliterasyona gerek görmemiştir. Yazıtın tüm satırlarının transkripsiyonu ve bugünkü Türkçeye aktarması aşağıda bulunmaktadır.

1. *yėrdeki yegren*[1] *adg*[2]*ır*[2] *a teŋrideki teglüken*? (*itgelküsin?*) *e*

2a. *kişnep yörünlük y^{1}el^{1}miş*

2b. *yarg^{2}an a ar^{2}sır? ınançu*

3. *ak at alt^{2}un^{2} ederlig e kök at kümüş ederlig e t^{2}orug^{2} at t^{2}uç ederlig*

4. *bat^{2}ıg^{2} yol^{2}d^{2}a isizleşiŋ edgüti yeltürüŋ*

5. *arsır ınançu*

1. Yeryüzündeki kestane donlu aygır gökyüzündeki kartal(a) ?

2a. kişneyip (bağını) çözmüş (gibi) koşmuş.

2b. (Ben) Yargan Arsır? Inançu

3. Ak at altın eyerli, boz at gümüş eyerli, doru at tunç eyerli (olur!) (ya da yakışır!)

4. Bataklık yolda hırçınlaşın (ve) (atı) çok iyi (hızlı) koşturun!

5. (Ben) Arsır ? Inançu

4. Notlar

1. Satır: Satırın son bölümü dışında farklı okumaya imkân verecek herhangi bir yazım bulunmamaktadır. Ancak satırın son bölümünün ucunun kırık olması nedeniyle sondaki harflerin uçları seçilebilmektedir. Satıra bütünüyle bakıldığında; "yeryüzündeki kestane donlu aygır, gökyüzündeki" ifadesinin ardından beklenti; kartal, doğan, şahin gibi yırtıcı bir kuşun anılmış olmasıdır. Bu sayede yer ve gök paralelizmi de elde edilmiş olacaktır. Harflerden elde edilen sonuca göre *teglüken* ya da *itgelkü* okumak mümkündür ve her ikisi de yırtıcı kuş türüdür. Yazıtın naşirlerinden Tıbıkova vd. *teglök~teglük* 'kör'; Şirin *tegrük* 'yuvarlak (*veya* dönen)'; Konkobayev vd. ise Çiyin Taş Yazıtı'nı temel aldıkları için *teglük ten* 'kör beden' okur ve anlamlandırır. Ancak yukarıda da değinildiği gibi yer ve gök paralelizmi gereği, yerde bir hayvandan söz edildiğinde gökte de söz edilenin bir hayvan olması beklenir.

1. satırın sonundaki yırtıcı kuş *teglüken* ya da *itgelkü* okunabilir. Bu satırın büyük bir oranda benzeri, Kırgızistan'dan Çiyin Taş Yazıtı'nda da bulunmaktadır. Hem Yabogan hem de Çiyin Taş Yazıtı'nda *teglük* ve benzeri bir okuma elde edilebilecekken *teglüken* okuyabilmek için her iki yazıtta da *n*^{2} harfinin yazımının unutulmuş olması gerekir, ancak bu olasılık zayıftır. İki yazıtta da kalıp bir ifadeden söz edildiği için her ikisinde de *n*^{2} harfinin unutulmuş olduğunu öne sürmek güçtür. Bilindiği kadarıyla yalnızca Eski Uygurca metinlerde geçen *teglüken* hakkında daha fazla yorum yapmak gerekmektedir. Eski Uygurca metinlerde *teglüken* olarak geçen kelime, daha çok 'akbaba' anlamıyla verilmiştir: *teglüken* 'akbaba' (Tokyürek 2013: 239); Maytrısimit: *teglüken* 'akbaba' (Tekin 1976: 471): Maytrısimit: 78.20-24 (1976: 144): (20) *vijir tumşuklug karga* (21) *kuzgun karakuş teglükenler* (22) *kelip buza butarlayu etimizni* (23) *yinimizni üzüp iskep tançu tançu* (24) *yiyürler*. J. Wilkens *teglügen* 'akbaba, mısır akbabası' anlamıyla verir (2021:

690). Clauson'un *teŋlegüç*/*teŋlegün* 'the kite (a bird)'; ancak *teŋle*- '(a bird) which hovers or balances itself (in the air)' fiili ile ilişkilendirdiği, Sag., Şor *teglegen*, *tegligen*; Leb. *teligen*; Hak. *tegilgen*; Tuv. *deldigen*; Kum. *tülügen*; Osm. *dülengeç* ve Kâşgarlı'dan verdiği *teŋlegü:n* 'the kite', a (kind of) bird ve *teŋlegüç* 'the kite' (ED 522b) şekli de üzerinde düşünülmeye değer niteliktedir. Ayrıca krş. (Hauenschild 2003: 205). K. Efe, Maytrısimit ve Kâşgarlı'daki biçimleri temel alarak aynı satırda verdiğine göre aynı kelime olduğunu düşünmüş olmalıdır: *teglügen ~ tengelgüç ~ tengelgün ~ tenlegüç*: Dölengeç; çaylak kuşu [Maitr.78/2 *teglügen*; çaylak kuşu [DLT III. 228-25, 388-16,17 *tengelgüç~ tengelgün*; EDPT s. 522: tenlegüç] (2018: 343).

Yukarıda da kısaca değinildiği üzere, *teglüken* okumak için her iki yazıtta da n^2 harfinin yazımının unutulduğu ya da kelimenin aslının *teglük* olabileceği ve bu sayede *teglük+gen* biçiminden *teglüken*e dönüştüğünü öne sürmek gerekir. Ancak Çiyin Taş Yazıtı'ndaki $t^2g^2l^2$ harflerinden sonra çok açık t^2, belli belirsiz g^2 ve yine çok açık n^2 olması kuşkuları yok etmeye yaramamaktadır.

Bu satırların yazarının ikinci önerisi ise *itgelkü*dür. Bu okuma hem Yabogan hem de Çiyin Taş Yazıtı'nda fazladan bir *g* sesli okumak ile elde edilebilmektedir. Köktürk ve Uygur metinlerinde tespit edilmeyen *itelgü*, TT IV /57'deki *torçı çıvgaçı kusçı itärçi uçugma bagrın yorıgma tınlıgarıg ölürgüçi boltumuz ärsär…* ifadesindeki *itärçi* kelimesi dolayısıyla Bang ve Gabain tarafından öne sürülen *itärçi* meslek adının *itälgü* ile ilişkili olduğu görüşü ile elde edilebilmektedir (1930: 447). Clauson, *Hapax legomenon* olarak düşündüğü kelimeyi *éδer*- fiili ile ilişkili görerek 'hunter' anlamını verir (ED 69b-70a ve 396a). *İterçi* ile ilgili ayrıntı için bk. (Karadavut 2023: 3). *İterçi* konumuzla ilgili olmamakla birlikte, ancak *itelgü* adı dolayısıyla ilk Türk Dili uzmanlarından bu yana bu hayvan adı anılmış olmaktadır. *İtelgü*nün Moğolcadan ödünçlendiği görüşü ilginç ve üzerinde düşünmeye değer olarak görülmekle birlikte, Karahanlı Türkçesi eserlerinde tespit edilmeden daha geç metinlerde tespit edilmiş olması ise ilginçtir. Örneğin; *itelgü* 'doğan, şahin' (Golden 2000: 200a). D. Ross; 72. madde madde başında *İtalgu* olarak verir ve muhtemelen bu durum yazım hatasından başka bir şey değildir. Kelimenin Mançuca *İtulhen* olduğunu belirtir ve Scully'ye göre *italgu* denen yırtıcı kuşun şungkar'ın dişisi olduğunu öne sürer (1994: 23). Ayrıca bk. *itelgü* "*Falco hendersoni*" (Berbercan 2011: 9). Clauson *toğan* maddesinde; Senglah'da *togan* karşılığında *itelgü* yazılmış olmasına değinir, Moğolcadan ödünçleme olduğunu belirtir ve 'lanner falcon' olarak anlamlandırır (ED 470b). G. Doerfer "eine falkenart, wahrscheinlich Falco cherrug" anlamlandırdığı *itälgǖ*nün Moğolcadan ödünçlendiği kanaatindedir ve Türkçe *balaban*a eşdeğer bir hayvan olduğunu; Osmanlıca, Çağatayca, Kırgızca, Özbekçede de benzer anlamlarda kullanıldığının tanıklarını verir. Moğolcadan Mançucaya *itulhen* olarak ayrıca Türkçeden Kafkas dillerine de geçtiğini belirtir (TMEN I, No. 62). Ayrıca bk. (Perçin Bostan 2024: 98); *itelgü* 'doğan' (Krueger 2002: 210); Kelimenin Orta Korecede de bulunduğu belirtilir: *iktəkui* (Ki 1964: 191).

Kelimenin ilk önce Moğolcadan Çağataycaya *itälgü* olarak geçtiği ve sonradan 17. yüzyılda *ıtalgu* hâlini aldığı ve bu durumun Çağataycanın etkisiyle ya da başka bir Moğol lehçesinden alınması sonucunda oluştuğu öne sürülür (Kincses Nagy 2009: 228 ve 242). Ayrıca bk. **it'VKV* 'a k. of (big) bird' Tung: **itiknija*, Mo. **it-* (EDAL 595). Ayrıca krş. (Ramstedt 1935: 211 ve 219); (VEWT 175); (Necip 1995: 217 ve 181); (Şeyh Süleyman 1298: 120). Netice itibarıyla kelimenin Çağatayca metinlerden itibaren tespit edilmesi ciddi bir sorun olarak durmaktadır.

2. satır: Bu satırın en önemli tarafı iki farklı satır gibi durmasıdır. Çünkü arada uzun bir boşluk olması satırın aynı değil, iki satır gibi değerlendirilmesine imkân vermektedir. Ancak bu durumda iki parçalı bu satırın birbirinin devamı olması mümkün görünmemektedir. Aslında, naşirlerin bir bölümünce 2a. olarak belirlenen satırın; 1. satırın ilk bölümü yani kestane donlu aygırın anlatıldığı bölümün devamı; 2b.'nin ise 1. satırın geri kalan yani *teglüken* ya da *itelgü*nün anlatıldığı bölümün devamı olarak da düşünülebilir. Çünkü 2a.'da *kişne-*; 2b.'de ise *yorı-* fiilinin bulunması, *yorı-* fiilinin *-gAn+* ekiyle çekimlendiğini düşünmeye zorlasa da ekin, geçmiş zaman ifade eden çekimlenmesi, başka bir deyişle *yorıgan* okunarak 'yaşamaya devam ediyor' şeklinde bir anlamla karşılanması, *-gAn+* ekinin Çağatay döneminden itibaren başlaması dolayısıyla mümkün görünmemektedir. Bu ekin geçmiş zaman çekimi hakkında bk. (Eckmann 2005: 124); (Mettursun 2020: 591). Ancak 2. satırın, birbiri ile anlamca ilgisi olmayan iki bağımsız satır olması, ikinci satırın ikinci bölümünün yani 2b.'nin sonradan eklendiğini düşünmeye zorlamakta, ayrıca kelime kadrosu bakımından son satıra benzemesi de ilgi çekmektedir.

Yazıtın naşirlerinin bir bölümü 2. satırı tek satır; bir bölümü ise 2a. ve 2b. şeklinde iki farklı satır olarak düşünür. İki farklı parçadan oluşması ve anlamca birbiriyle ilgisi olmaması dolayısıyla iki farklı satır olması pekâlâ mümkündür. Ancak 2a.'nın 1. satırın devamı; 2b.'nin ise sonradan belki bir başka ya da aynı kişi tarafından eklendiği öne sürülebilir.

2a. Satırı: Şirin dışındaki naşirlerin, satırı çok farklı okuduğu görülmektedir. Aslında burada açıkça *kişne-* '(at) kişnemek' fiili bulunmaktadır ve Şirin de haklı olarak *kişne-* okur (2013: 458). Ancak yazıtlar dönemi Türkçesinde *-GAy* çekimi tespit edilmemiştir. Ayrıca satırın çekimli fiili *kişne-* değil, *yel-* '(at) koşmak' olduğu için *kişnep* okuyup zarf olarak değerlendirmek gramer bakımından daha uygun olacaktır. Ayrıca *kişne-* 'kişnemek' fiilini keşfeden Şirin, fiilden söz etmemiş olsa da yazıtlar dönemi Türkçesinde şimdilik tek örnek durumundadır. Fiil hakkındaki ayrıntı ile sonraki dönem Türkçe metinlerdeki kullanımı için bk. (ED 754a-b). Satırın ikinci kelimesi *yörünlük* okunabilir. Yazım şöyledir: $y^1r^2n^2lö/ük$. Kelime sonunun *+lUk+* olduğu bellidir. Fiil tabanının Dîvânu Lügâti't-Türk'ten elde edilen *yör-* '(bağdan) çözmek' olması mümkün görünmektedir. Ercilasun-Akkoyunlu iki *yör-* fiilinden normal uzunlukta olanı '(bağdan) çözmek'; uzun olanı '(düş) tabir etmek' anlamıyla vererek haklı olarak iki ayrı fiil olduğunu belirtir (2005: 983). Dankoff-Kelly

ise tek bir fiilin iki ayrı anlamından söz eder: untie (child from cradle); loosen from bond. 'interpret (dream)' (1985: 231). B. Atalay çevirisinde ise *yör-* 'çözmek' anlamı bulunur (1992: 804). Satırın sonunda *yel-* '(atı) koşturmak' bulunduğuna göre, *yör-* fiilinden *yörün* kelimesi elde edilebilir. Metinlerde tespit edilememiş olmakla birlikte, '(at) şaha kalkmış' benzeri bir anlam elde edilerek satır tümüyle "kişneyip şaha kalkmış (hâlde) koşmuş" olarak anlamlandırılabilir. Bu anlam, satırın bütününe uysa da ikinci kelimenin okunması konusunda bir kesinlikten söz edilememektedir. Satırın son kelimesi ise kesinlikle *yel-* '(at) koşmak' fiilinin öğrenilen geçmiş zaman biçimidir: *yelmiş* 'koşmuş.' *Yel-* fiili ve yine Yabogan Yazıtı'ndaki yaptırma ekli *yeltür-* biçimi, yazıtlar dönemi Türkçesinden bilinmekte olup tanıklar şöyledir: *yelü kör-* (Tonyukuk I Kuzey 2); *yelü bar-* (Tonyukuk I Kuzey 3); *yeltürme-* (Tonyukuk II Doğu 4). Ayrıca *yel-* fiilinden yapıldığı güçlü olasılık olarak görünen *yelme* (Tonyukuk I Kuzey 10), (Tonyukuk II Doğu 2), (Şine Usu Doğu 6, 12, 12), (Baga Hayrhan I, 2); *yelgü* (Tuekta III) ve *Yelgek* ? (Höl Asgat Arka 2) sayılabilir. Clauson, ünlünün açık ya da kapalı olduğundan emin değildir; her ne kadar madde başını *yel-* olarak belirlese de (?*yėl-*) biçimini soru işareti ile karşılar ve anlamını (of a horse) 'to trot, amble' verir; Tonyukuk Yazıtı'ndaki *yelü kör-* ve *yelü bar-* tanıklarını gösterir. Türkçenin sonraki dönemlerinden elde edilen tanıklar için bk. (ED 918a-b).

2b. Satırı: 2. satırda da belirtildiği gibi *yorıgan* okumaya da elverişli olan bu yazımda, yazıtlar dönemi Türkçesinde *-GAn+* ekinin geçmiş zaman çekiminin ancak Çağatay döneminden itibaren tespit edilmiş olması dolayısıyla kelimenin *yargan* okunması uygun olacaktır. 'yargıç' anlamındaki kelime; Inançu Apa Yargan Tarkan (Köl Tegin Batı); Boyla Kutlug Yargan (Suci 2); Uruŋu Yargan (Hoyto-Tamır XI/2) olmak üzere üç kez, üçü de kişi adı olarak tespit edilmiştir (Aydın 2024: 80-81, 104-105 ve 169). Bu ünvan için ayrıca bk. (ED 963b); (Şirin 2016: 747). İkinci kelime r^2s^2? olarak yazılmış görünmektedir. Soru işareti ile belirtilen harf, katalogdaki çizimde l^2 olarak gösterilmiştir. Ancak 5. satırda $r^1s^2r^1$ yazımı dolayısıyla aynı kişiden söz edildiği izlenimi verdiği için *arsır~arsar* vb. okunabilir. Dolayısıyla bu kişi adı iki satırda da harflerin kalın ya da ince olması dışında aynı yazılmıştır. Üstelik 2b.'nin son kelimesi de *ınançu* okumaya elverişlidir. Bu ünvan da 5. satırda yine *ınançu* olarak yazılmıştır. Sonuç olarak 2b.'de satırın başındaki *yargan* dışında, 2b. ile 5. satırdaki kişinin aynı olduğu yazımdan da anlaşılmaktadır. *Arsır~Arsar* şeklinde okumaya elverişli kişi adının nasıl okunması gerektiğini tespit etmek güçtür. Her iki satırın sonundaki *ınançu*, bilinen ve yazıtlar döneminde sıkça kullanılan bir ünvandır: Tarduş Inançu Çor (Köl Tegin Kuzey 13), Inançu Apa Yargan Tarkan (Köl Tegin Batı), Inançu Baga Tarkan (Tariat Batı 6), Külüg Oŋı Öz Inançu (Tariat Batı 6), Ulug Öz Inançu (Tariat Batı 6), Alp Öz Inançu (Örük I/2), Inançu Külüg Çigşi Beg (Haya-Bajı (E 24), 5), Inançu Bilge Tirig (Oçurı (E 26), 1), Inançu Alp (Altın-Köl II (E 29), 2), Inançu (Uybat III (E 32), 15), (Ortaa-Hem (E 63), 2), Kara Inançu (El-Bajı (E 68), 3); Enlig Çor Inançu Alp Tarkan (Şançi III (E 152), 2). Clauson, ünvanı *ınanç* maddesinde alır ve

sondaki *u* fonemi için *ögrünç*/*ögrünçü* ile karşılaştırır (ED 187a-b). M. Erdal, fiilden isim yapma ekini *-(X)nçU* olarak belirler ve *ögrünçü*, *avınçu* ve *+lXg* ekli *yerinçülüg~erinçülüg*, *üzlünçülüg* örnekleriyle karşılaştırır (OTWF 290). *Inal* kelimesinin tanıklığından hareket ederek ünvanın kökü *ına-* olarak belirlenebilir (OTWF 287). Ünvanla ilgili krş. (Tekin 1983: 836); (Tekin 2003: 244). Ayrıntı için bk. (Aydın 2019: 101); (Aydın 2024: 42-43).

3. satır: Satırın okunmasında herhangi bir sorun bulunmamaktadır. Şirin'in (2013: 458) önerdiği okuma ve anlamlandırma sorunsuzdur ve Eski Türkçenin söz varlığına katkısı bakımından önemli kelimeler içermektedir. Satırda belirtilen ak at, kök at ve doru ata hangi eyerlerin yakışacağından söz edilmektedir ve bu ifadenin benzeri, iki yazıtta daha tespit edilmiştir. Baga Oygor I: *ak at altun ederlig* "Ak atın eyeri altından olur" ya da "ak ata altın eyer yakışır."; Adag Mandal (B Kayası) Yazıtı: *ak at altun ederlig* "Ak at altın eyerli olur. (veya: Ak ata altın eyer yakışır.)" Ayrıntı için bk. (Aydın 2023: 468). Satırdaki bir önemli kelime de *tuç* 'tunç'tur. Şirin'in okumasından itibaren tek örnek olarak kabul edilen (Şirin 2013: 460-461) kelimenin ikinci tanığı ise Adag Mandal (B Kayası) Yazıtı'nın 3. satırında tespit edilmiştir: *tuçlug törtgilte tirtek* "Tunçtan yapılmış dört köşelide (dörtgen) tirtek? (ışıl ışıl?)" (Aydın 2023: 468). Adag Mandal (B Kayası) Yazıtı'ndaki *tuçlug* kelimesine 'tunçtan yapılmış' anlamı verilebileceği gibi 'tunçlu' olarak da anlamlandırılabilir. Tuncun, bakır ve kalay alaşımı olduğu bilinmektedir (ED 449a). Aynı durum, *eder* 'eyer' için de geçerlidir ve *ederlig* şeklindeki üç tanık, Baga Oygor I, Adag Mandal (B Kayası) ve Yabogan yazıtlarından elde edilmiştir. Kelime hakkındaki ayrıntı ve özellikle etimoloji sözlüklerindeki; ilk tanığın Uygur yazmalarından elde edildiği görüşünün eleştirisi için bk. (Şirin 2013: 460, not 3).

4. satır: Satırdaki kesin okunabilenler; ikinci, dördüncü ve beşinci kelimelerdir. Naşirlerin okumadan harflerin ses karşılıklarını vererek geçmesinin nedeni art ve ön ünlülü ünsüzlerin yazımındaki farklılıktır. İkinci kelime *yol*^{2}*d*^{2}*a*nın yazımında art yerine ön ünlülü *l* ve *d* yazılması okumayı güçleştirmektedir. Üçüncü kelime yazıtın naşirlerince *edgüti* okunur ki kelimenin yazımında herhangi sorun bulunmamaktadır. Son kelime ise emir çekimli bir fiildir ve naşirlerin farklı okumasının nedeni, kelime başındaki harfin 2a. satırının sonunda olduğu gibi *b*^{2} farz edilmesinden kaynaklanır. Oysa her iki satırdaki harf *b*^{2} değil, *y*^{1}'dir. Bu nedenle de çok açık *yeltürüŋ* okuması ve 'koşturun!' anlamı elde edilebilmektedir. Yazıtın yazıcısının söylemek istediği "... yolda .... çok iyi koşturun!" olduğu için, ilk kelimenin bataklık ve benzeri bir yüzey yapısının anlatımı dolayısıyla *batıg* olarak okunabilir. Bunun önemli dayanağından birisi, yazıcının *g*^{1} harfini bilmemesi ya da nötr gibi düşünerek art için de ön için de sürekli *g*^{2} harfini kullanmasıdır. Kelimeyi, *batgak* beklentisi dolayısıyla *batag* okumak yerine *batıg* okuma önerilmektedir. *Bat-* fiili ve *batıg* için bk. (ED 298a ve 301b). Üçüncü kelime, yine emir çekimli bir fiil ve ilk iki? harfin yazımı birbirine girmiş olduğu için açıkça seçilememektedir. Ancak alttaki fotoğraftan da görüleceği üzere, fiilin *+leşiŋ*

şeklinde tamamlandığı görülmektedir. İkinci harfin *z*, ilk harfin *s*[2] olduğu düşünüldüğünde *isiz* kelimesine ulaşılabilir.

İsiz 'kötü, fena' (ED 253a) anlamında olmalıdır ve Clauson'un *Hapax legomenon* olarak verdiği *isizlen-* 'asi olmak' fiili elde edilebilir. Ercilasun-Akkoyunlu *isiz* adını 'hırçın; kötü, çirkin'; *isizlen-* fiilini ise 'huysuzlaşmak' anlamıyla verir (2015: 669). Sonuç itibarıyla yazıtın yazıcısı, "bataklık yolda hırçınlaşın, asileşin ve (atı) çok iyi (daha hızlı) koşturun!" demek istemektedir. Bataklıktan yavaş geçen at, bataklığa saplanacağı için herhangi bir bataklık yolda atı hızlı ya da çok iyi koşturmak gerektiği ifade edilmiş olmaktadır.

Sonuç

Yabogan Yazıtı, Dağlık Altay yazıtları içerisinde satır sayısı bakımından en hacimlisi olduğu kadar kelime dünyası bakımından da çok önemli yazıtlar arasında sayılmaktadır. Yazıtla ilgili Dağlık Altay Yazıtları Kataloğu başta olmak üzere birkaç çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalarda yazıtla ilgili yeni okuma ve anlamlandırma önerileri getirilmeye çalışılmıştır. Bu makalede; yazıtta anlatılanlar bir bütün olarak düşünüldüğünde yeni okuma ve anlamlandırmalar dikkatlere sunulmuştur. Yazıtın 1. satırının küçük bir farkla aynısının Çiyin-Taş Yazıtı'nda da bulunması ilgi çekicidir. Bu ifadenin yazıt bölgeleri farklı olsa da aynı veya benzer düşüncenin tüm bozkır hayatında etkili olduğu sonucuna ulaşmaya imkân vermektedir.

Yazıttaki söz varlığı gerçekten ilgi çekicidir. Özellikle *teglüken*?, *eder*, *tuç*, *batıg* adları ile *kişne-*, *yel-*, *yeltür-* ve *isizleş-* fiilleri Türkçenin tarihî söz varlığına önemli katkı sunmaktadır. Yazıtın önemli bir bölümünde atlar ve at kültürü hakkında tavsiyeler içermesi, Eski Türk dünyasının gündelik hayatı hakkında önemli ipuçları vermektedir. Yazıtta tereddütlü olduğu var sayılan kelimelerle ilgili yeni okuma ve anlamlandırma önerileri yazıtın hak ettiği değeri bulmaya yardım edecektir.

Kısaltmalar ve Kaynaklar

ARİZ, Erkin; Erhan AYDIN (2014). قەدىمكى تۈرك يېزىقىدىكى تاش پۈتۈكلەر *(Qedimki Türk Yeziqidiki Taş Pütükler)*. Ürümçi: Şincang Helq Neşriyati.

ATALAY, Besim (1992). ***Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi IV***. Ankara: Türk Dil Kurumu.

AYDIN, Erhan (2019). ***Sibirya'da Türk İzleri, Yenisey Yazıtları***. İstanbul: Kronik Kitap.

—— (2021). ***Bozkırın Tanıkları Eski Türkçe Yazıtlar***. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.

—— (2023). "Gurvan Mandal (Moğolistan) Yazıtları - Yeni Bir Okuma ve Anlamlandırma." **Türkiyat Mecmuası** 33/2: 457-478.

AYDIN, Mihriban (2024). *Eski Türk Kişi Adları*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.

BANG, W.; A. von GABAIN (1930). ***Türkische Turfan-Texte IV***. Berlin: Akademie der Wissenschaften.

BERBERCAN, M. Turgut (2011). "Dr. John Scully'nin Doğu Türkçesi Kuş İsimleri Listesi." **Journal of Turkish Language and Literature** 42/42: 1-31.

DANKOFF, Robert; James KELLY (1985). ***Compendium of the Turkic Dialects***. Cambridge: Harvard University.

ECKMANN, János (2005). ***Çağatayca El Kitabı***. Çev. Günay KARAAĞAÇ, Ankara: Akçağ.

ED: CLAUSON, Gerard (1972). ***An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish.*** Oxford: Oxford University.

EDAL: STAROSTIN, Sergey; Anna DYBO; Oleg MUDRAK (2003). ***Etymological Dictionary of the Altaic Languages***. Leiden-Boston: Brill.

EFE, Kürşat (2018). "Eski Türkçe Döneminde Hayvan Türlerinin Adlandırılması." **International Journal of Languages Education and Teaching** 6/4: 329-352.

ERCİLASUN, Ahmet B.; Ziyat AKKOYUNLU (2015). ***Dîvânu Lugâti't-Türk***. 2. bs. Ankara: Türk Dil Kurumu.

GOLDEN, Peter B. (2000). *The King's Dictionary*. The Rasûlid Hexaglot: Fourteenth century vocabulaires in Arabic, Persian, Turkic, Greek, Armenian and Mongol. Leiden: Brill.

HAUENSCHILD, Ingeborg (2003). ***Die Tierbezeichnungen bei Mahmud al-Kaschgari, Eine Untersuchung aus sprach-und kulturhistorischer Sicht***. Wiesbaden: Harrassowitz.

KARADAVUT, Arda (2023). "Mukaddimetü'l-Edeb'in Yozgat Nüshasında Meslek Adları." **Türkbilig** 45: 1-15.

KI Moon Lee (1964). "Mongolian Loan-Words in Middle Korean." **Ural-Altaische Jahrbücher** 34: 188-197.

KINCSES NAGY, Éva (2009). *A csagatáj irodalmi nyelv mongol elemei*. Szeged: Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Altajisztikai Tanszék.

KONKOBAYEV, Kadırali; Nurdin USEEV; Negizbek ŞABDANALİYEV (2015). ***Atlas Drevnetyurkskih pismennıh pamyatnikov Respubliki Altay***. Astana: Gılım.

KRUEGER, J. R. (2002). "Eski Türkçede Moğolca." Çev. Mustafa S. KAÇALİN, **Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi** 2/4: 206-214.

METTURSUN, Turdi (2020). "Uygur Türkçesindeki /-GAn/ Ekinin Zaman, Görünüş Anlamı ve Zamansal Atıf Bakımından İncelenmesi." **Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi** 9/2: 589-604.

MOZİOĞLU, Emine (2015). ***Runik Harfli Dağlık Altay Bölgesi Yazıtları***. İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

MOZİOĞLU, Emine (2016). "Altay Yazıtları". Igor Kormuşin - Emine Mozioğlu - Risbek Alimov - Fikret Yıldırım: ***Yenisey-Altay-Kırgızistan Yazıtları ve Kâğıda Yazılı Runik Belgeler***. Ankara: Bilgesu, 228-311.

NECİP, Emir N. (1995). ***Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü***. Çev. İklil KURBAN, Ankara: Türk Dil Kurumu.

NEVSKAYA, I. A. (2011a). "Recently discovered Old Turkic Runic inscriptions in Mountainous Altai." Mehmet Ölmez - Fikret Yıldırım (Ed.): ***Orta Asya'dan Anadolu'ya Alfabeler***. İstanbul: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 62, 9-20.

NEVSKAYA, I. A. (2011b). "Nedavniye otkrıtiya v Gornom Altaye: Altayskiy Svod drevnetyurkskih runiçeskih pamyatnikov." **Nauçnıy Tatarstan** 2011/4: 205-213.

OTWF: ERDAL**,** Marcel (1991). ***Old Turkic word formation. A Functional Approach to the Lexicon I-II*****.** Wiesbaden: Harrassowitz**.**

PERÇİN BOSTAN, Başak (2024). "Türk ve Moğol Dillerinde Ortak ve Benzer Hayvan Adları." **Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi** 8/1: 1-38.

RAMSTEDT, G. J. (1935). ***Kalmückisches Wörterbuch***. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.

ROSS, Edward D. (1994). ***Kuş İsimlerinin Doğu Türkçesi, Mançuca ve Çince Sözlüğü***. Çev. Emine GÜRSOY-NASKALİ, Ankara: Türk Dil Kurumu.

ŞEYH SÜLEYMAN EFENDİ-Yİ BUHÂRÎ (H. 1298). ***Lugat-i Çağatay ve Türkî-yi Osmanî***. İstanbul.

ŞİRİN USER, Hatice (2013). "Yabogan (A 80) Yazıtı Üzerine". Bülent Gül (Ed.): ***Büngü beläk, Ahmet Bican Ercilasun Armağanı***. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 457-464.

ŞİRİN, Hatice (2016). ***Eski Türk Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi***. Ankara: Türk Dil Kurumu.

TEKİN, Şinasi (1976). ***Uygurca Metinler II*****:** ***Maytrısimit, Burkancıların Mehdisi Maitreya İle Buluşma, Uygurca İptidaî Bir Dram***. Ankara: Atatürk Üniversitesi.

TEKİN, Talat (1983). "Kuzey Moğolistan'da Yeni Bir Uygur Anıtı: Taryat (Terhin) Kitabesi". **Belleten** 46/184: 795-838.

TEKİN, Talat (2003). ***Orhon Türkçesi Grameri***. İstanbul: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi.

TIBIKOVA L. N.; I. A. NEVSKAYA; M. ERDAL (2012). ***Katalog Drevnetyurkskih Runiçeskih Pamyatnikov***. Gorno-Altaysk: Gorno-Altaysk Gosudarstvennıy Universitet.

TMEN I: DOERFER, Gerhard (1963). ***Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen I***. Wiesbaden: Franz Steiner.

TOKYÜREK, Hacer (2013). "Eski Uygurcada Hayvan Adları ve Bunların Kullanım Alanları". **Türklük Bilimi Araştırmaları** 33: 221-281.

USEEV, Nurdin (2017). “Altay Yazıtlarından Yabogan (A 84) Yazıtı ve Köktürkçe Vefeyat, At Tasviri Formülleri.”. **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten** 65/1: 105-128.

USEEV, Nurdin (2022). “Dağlık Altay Cumhuriyeti Yazıtları.” ***Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü***. (Yayın tarihi: 01.02.2022). (Erişim tarihi: 01.05.2025). https://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/daglik-altay-cumhuriyeti-yazitlari

VEWT: RÄSÄNEN, Martti (1969). ***Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türksprachen*.** Helsinki: Lexica Societatis Fenno-Ugricae.

WILKENS, Jens (2021). ***Handwörterbuch des Altuigurischen, Altuigurisch-Deutsch-Türkisch***. Göttingen: Universitätsverlag Göttingen.

İnternet Kaynakları

www.altay.uni-frankfurt.de/A84/A84_O.HTM (Erişim tarihi: 01.05.2025).

https://www.altay.uni-frankfurt.de/A84/JABAGAN_F.JPG (Erişim tarihi: 01.05.2025).

https://www.altay.uni-frankfurt.de/A84/JABAGAN_R.JPG (Erişim tarihi: 01.05.2025).

http://www.altay.uni-frankfurt.de/A84/JABAGAN_X.PNG (Erişim tarihi: 01.05.2025).

https://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/daglik-altay-cumhuriyeti-yazitlari (Erişim tarihi: 01.05.2025).

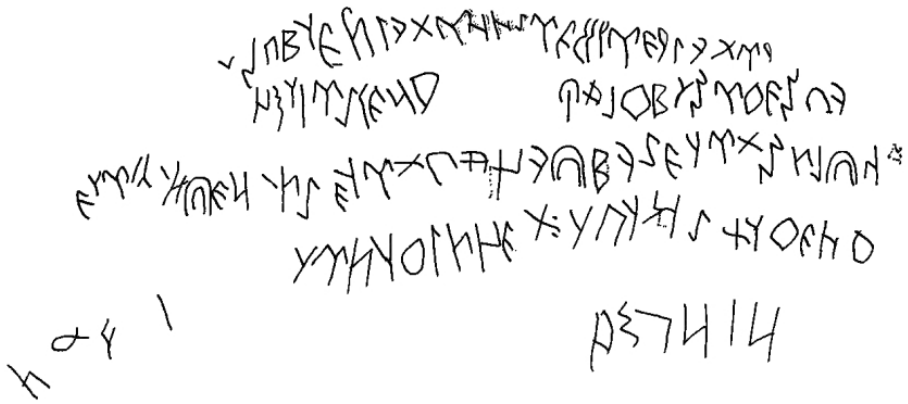
Fotoğraf ve Çizimler

https://www.altay.uni-frankfurt.de/A84/JABAGAN_F.JPG

https://www.altay.uni-frankfurt.de/A84/JABAGAN_R.JPG

http://www.altay.uni-frankfurt.de/A84/JABAGAN_X.PNG